

Format de citation

Wernisch, Martin: Rezension über: Armin Kohnle, Martin Luther. Reformator, Ketzer, Ehemann, Holzgerlingen: SCM, 2015, in: Český časopis historický, 2021, 3, S. 633-641, <https://recensio-stag.lorax.sylab.com/r/76061723956d490c8942eab65db5324e>

český časopis historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées.
Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Církevně historické monografie o Lutherovi

Ulrich KÖPF

Martin Luther. Der Reformator und sein Werk

Stuttgart, Philipp Reclam jun. 2015, 254 s., ISBN 978-3-15-011042-3.

Armin KOHNLE

Martin Luther. Reformator, Ketzer, Ehemann

Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt 2015, 224 s., ISBN 978-3-374-04107-7.

Thomas KAUFMANN

Martin Luther

München, C. H. Beck 2017⁵, 128 S., ISBN 978-3-406-69887-3.

Volker LEPPIN

Martin Luther

Darmstadt, Philipp von Zabern 2017³, 427 s., ISBN 978-3-8053-5069-3.

Už jen samotný fakt, že nedostatečné porozumění obsahům Lutherovy zvěsti s sebou nese deficit celkového obrazu, je ovšem pádným důvodem, proč navzdory přibývajícím podnětným příspěvkům obecných historiků zůstávají nejspolehlivějšími průvodci po doméně Lutherovy biografie i nadále dějepisci církevní – pokud dostojí vysokým nárokům na vyvážené kompetence jak theologické, tak i historické. Z nových publikací, jež se v knihkupectvích objevily souběžně s výše uvedenými, tyto kvality prokazují jmenovitě dva následující solidní přehledy na výši současného bádání – i když je s velkými monografiemi lze srovnávat pouze v ohraničené míře. Především z vnějších důvodů, avšak i v porovnání s vždy jinak osobitým, „kořeněným“ svérázem výše představených prací mohou eventuálně působit nejen nenápadněji, ale rovnou šedivěji, bez ostřejší chuti. Kdo nepodlehne prvním dojmům tohoto druhu a bude číst pozorně, měl by se ujistit, že ve skutečnosti ani v jejich případě nejde o texty tuctové, ale jen tím solidnější, oč méně spoléhají na vnějškové efekty.

„Smělých hypotéz a pouhých domněnek“ se hned v úvodu (s. 8) zříká Ulrich Köpf, emeritní profesor z Tübingen a specialista na dějiny zbožnosti i theologie. Rozsah jeho knížce vymezený mu na rozdíl od všech předcházejících lutherovských biografí nedovolil ani jen zařadit kritický aparát, natož pracovat

s obrazovým materiálem, jehož přitom není po ruce málo a nebyl již pro svou vlastní dobu bezvýznamný. Od publikace tedy opravdu nelze očekávat kdejakou podrobnost, ale spíše základní kontury. Ty však jsou načrtnuty pozoruhodně jistou rukou. Ba právě tváří v tvář úzkému prostoru, do kterého Köpf musel své výklady vtěsnat, se dá hovořit přímo o mistrovském výkonu.

Jeho dílku by bylo těžké vytknout závažný nedostatek, který by vznikl z nedostatečného zvládnutí vytčeného úkolu. Jen vědomým a dobře zdůvodnitelným sebeomezením je důsledné rozhodnutí pro biografii (ovšem se stejným důrazem na dílo jako na život) oproti dějinám doby (z čehož samozřejmě vyplývá i nezbytná míra „lutherocentričnosti“), jakož také vynechání debaty s odchýlným pojetím jiných badatelů. Autor se k ní ostatně obratně vynasnažil nezavdat důvod, i když úplně se diskutabilním stanoviskům pochopitelně nemohl vyhnout. Prozradí to hned otázka, jak tomu bylo s přibitím či nepřibitím slavných odpustkových thesů na kostelní vrata: nadále otevřenější, než lze z Köpfova textu vyčíst.

Co Köpf naopak vynechat nechtěl, podobně odůvodněně, je poměrně značné množství citátů, v nichž Luther přichází ke slovu sám. Avšak autor se za ně neschovává, doprovází je hutným, klidným výkladem, do něhož vložil bohaté zkušenosti a poznatky dlouholetého vědeckého vedoucího kritické edice Lutherových děl i obsáhlých rejstříků k nim (v Heidelbergu) i ředitele věhlasného institutu pro pozdní středověk a reformaci (v Tübingen). Odborná rozkročenost mezi středním a novým věkem, jimž oběma Köpf věnoval speciální práce, a vnímavost pro Lutherovu situovanost na jejich rozhraní určují jeho perspektivu, když se ptá po reformátorových vazbách k oběma epochám, ale nenechává ani jednu vytěšňovat onu druhou a střeží se anachronismů. Stejně tak, jako si předsevzal vyhýbat se zkreslením diktovaným jak aversí, tak i uctíváním (s. 9).

Zdařilý výsledek se skvěle hodí i k uvedení nováčků, i ke shrnutí pro zkušené badatele. Autorův suverénní přehled dokládá dokonce i krátký přehled literatury, doporučující alespoň nejdůležitější tituly – v němž Schneiderovu studii o cestě do Říma stačil s odstupem několika nedlouhých roků nejen vyjmenovat, ale výslovně se za ni poděkovat jako za „nejdůležitější příspěvek k biografickému lutherovskému bádání z posledních let“ (s. 247).

Podobné uznání si zaslouží také stručné shrnutí vědomostí o Lutherovi, které ve stejné době jako Köpf uveřejnil Armin Kohnle, profesor církevních dějin pozdního středověku a reformace v Lipsku (Čechům možná poměrně nejznámější jakožto *spiritus agens* lipské edice „*Johannes Hus Deutsch*“, vydané potom zrovna v „Lutherově“ roce). Jednoduše zaměnitelné ovšem obě knihy nejsou. A to nejen

pro vnější formát, u lipské knihy větší, i když texty budou mít srovnatelný rozsah. Jak může napovědět také porovnání podtitulů, Kohnle, který oproti Köpfově suché věcnosti slibuje čtenářům představit „Reformátora, kacíře, manžela“, se od počátku o něco zřetelněji obrací na laické, ne-li „lidové“ publikum. Se ctí se však zhostil velmi náročného úkolu poučit zájemce z řad široké veřejnosti opravdu spolehlivě, a to i v detailech.

Kohnle v přístupných, ale nepodbíživých výkladech zcela naplnil úvodní slib, že „knihy má stát na výši stavu bádání“ – třebaže jej sám obměkčil dovětkem, jak „se nedá vyloučit, že příležitostně obráží pouze aktuální stav autorových vědomostí“ (s. 6). Dbá na historické zasazení Lutherových postojů, činů i myšlenek, uvádí na pravou míru legendy a myty – a pravda, vzhledem k publiku považuje za svou povinnost také pomáhat s hodnocením, co z Lutherových poselství má trvalý význam a co už smí platit za překonané (s. 7). Částečné rozdíly v postupu mají za výsledek, že jeho kniha se s Köpfovou může vhodně doplňovat, i odborníkovi (zejména nespecialistovi) ku prospěchu. Kohnle např. místy zařadil také hutné referáty z dějin bádání k jednotlivým problémům. Nejenže tak stručně, avšak výslovně vysvětluje význam Schneiderových zjištění k římské cestě, ale poučí i o stavu debaty nad zveřejněním odpustkových thesí výrazně zřetelněji než Köpf. Na rozdíl od něho tak zřítomní, že dnes opět sílí mínění, jež se přiklání spíše ve prospěch oznámení na chrámových dveřích, třebaže ne již s někdejší falešnou heroizací „dunického kladiva“.

Tu nicméně evokuje hned ilustrace na obálce; čímž dospíváme k bodu, ve kterém přece jen i Kohnleho kniha vzbudila ohlas kritičtější. Zasahuje však zřejmě méně autora než nakladatelství, jež v tomto případě chtělo spolu se solidním textem nabídnout i výpravou obrazovou publikaci (a upoutat tím mezi záplavou ostatních). Nemělo však docela šťastnou ruku, když výtvarný doprovod čerpalo z internetové database, ze které přejalo i některé chyby v popisech. A přece kniha ani po této méně zdařilé stránce stále ještě není bezcenná; jakožto o studijním materiálu platí tato výpověď dokonce i pro reprodukce obrazů z 19. století, k nimž patří titulní malba, a jež jsou ve svazku zastoupeny hojně, nicméně nezatačují docela do pozadí doklady vizuální kultury Lutherovy vlastní doby (dnes koneckonců přetiskované častěji).

Zasluhují-li si však obě práce, připravené v době, kdy se jublování už chystalo kulminovat, uznání především jako didaktický výkon, přispívající k šíření výsledků recentního církevně-historického bádání v širším obecnstvu, za vůdčí lutherovské monografie z pera skutečných „koryfeů“, kteří v současnosti stojí v čele

dění v oboru, smějí podle širokého konsensu platit ještě jiné dvě knihy, které vznikly hned na prahu celé reformační dekády a uvnitř ní už byly více či méně významně vylepšovány.

Vnější podobou malé, kompaktní knížky bez odděleného vědeckého aparátu (nikoli však bez ilustrací) se předešlým podobá příspěvek do edice „encyklopedického vědění“, dodaný Thomasem Kaufmannem, profesorem církevních dějin v Göttingen. Poprvé vyšel roku 2006 a největších změn doznal o deset let později ve čtvrtém německém vydání, následovaném ve stejném roce i anglickým (resp. americkým), zatímco předcházející vydání byla mezitím již přetlumočena do italštiny, japonštiny a korejštiny. Anglicky vyšel pod názvem Lutherova „Krátkého životopisu“. Konstatování stručnosti hned na titulní stránce není bez důvodu: Kaufmannovo dílko svou útlostí ještě předstihuje dokonce i ono Köpfovo.

Jak ale napovídá již mezinárodní ohlas, stručnosti navzdory knize zároveň nechybí i přidané hodnoty, text přibližující monografiím uznaně velkým. Dá se v něm rozeznat osobitý „lví spár hvězdy“ a mistrovství, dosahující kvalit skutečné syntézy. Data se sotva kde řadí jen vedle sebe, v jakkoliv spolehlivém přehledu, spíše se napořád vyjevuje, jak spolu vše vzájemně logicky souvisí (ve srovnání s oběma předchozími tituly se výklad více odpoutává od chronologické osnovy, aniž by tím utrpěl). Vynikne tak, co vše v sobě sjednotila „postava století“ (s. 7), „chiméra 16. věku“ (s. 9), muž krajních poloh i nalezeného středu, v němž se dynamicky vyvažovaly. Před čtenářem vyvstává člověk s bohatým a vzájemně provázaným životem vnitřním i vnějším, podobně silný v kontemplaci i akci, pevně zasazený do své doby a všelijak jí cloumaný (a nároky reformátorské role trvale přetěžovaný). A rýsuje se před ním také theologie, reformátorem hluboce založená i srozumitelně předkládaná, napořád spojená s jeho osobními zkušenostmi a nejednou jimi i zatěžovaná, přesto však přenosná také do jiných kontextů. Že při tom Schneiderovy korektury představ o Lutherově římské pouti byly dodatečně, ale zcela ústrojně včleněny jak do plynulého výkladu, tak do bibliografického soupisu, tu působí takřka samozřejmě, jako jeden z mnohých projevů suverenity, s níž autor látku zvládá.

Obdobně je do svého díla zapracoval i podobně renomovaný a výše již letmo zmíněný (v roli spoluautora Beutelovy příručky) Volker Leppin, Köpfův nástupce na katedře (a v čele institutu) církevních dějin pozdního středověku a reformace v Tübingen (nyní však čerstvě přijavší povolání na přední univerzitu americkou, konkrétně Yaleovu). Leppin Schneiderova zjištění prezentoval ještě výslovněji a zřetelněji – přiměřeně faktu, že pro ně měl k dispozici i víc místa, nakolik se jeho text také po vnější stránce řadí mezi největší lutherské biografie současnosti.

Nejsou to však pouze rozměry „širší a kratší verze“, jež odlišují obě knihy, jež jako by od samotného počátku šly ruku v ruce. Stejně jako u Kaufmannovy, i první verze Leppinovy byla uveřejněna již roku 2006, kdy autor dosud působil na katedře církevních dějin jenské univerzity. V následujících letech se kniha proměňovala (a to i krácením), aby pak i ona opět byla nově aktualizována pro vlastní jubilejní rok, a tehdy též doprovozena anglickým vydáním v Americe (a vedle něho také nizozemským i slovinským; v první dvou případech podle kratší, ve třetím podle širší verze). Ovšem svým přístupem k látce obě díla do jisté míry představují protipóly.

Již proto, že tam, kde Kaufmannovi ani nezbyl prostor k polemikám s jinými badateli, Leppin se do nich neostýchal pustit, třeba i nepřímými způsoby, a svou práci okořenil hypotézami, jež zapůsobily jako výzva k soubojům o panující konsensy. A patrně ve větší míře, než by bylo nutné. Neboť Leppinova východiska koneckonců také navazovala na mezitím již zavedené tradice, jejichž nositelů se autor právem dovolává v úvodu (s. 13) – a žádné pohoršení by tím vzbudit nemusel, nakolik se některé důrazy s nimi spojené staly mezi odborníky vlastně již i obecným statkem.

Relativizace kontrastu mezi středním a novým věkem i Lutherovy původnosti, jež někdy bývala hledána takřka ve všem, co si myslel a podnikl, spojená s uznáním, že jeho východiska byla pozdně středověká, že svých osobitých přínosů se dobíral zvolna a ještě poté, co se s římskou církví dostal do konfliktů, se od ní odpoutával jen postupně, a že tedy jak pro reformátorovu biografii, tak pro celkové pochopení reformace je důležité vnímat vedle zlomů i návaznosti – to vše je dnešními církevními historiky v zásadě sdíleno, ať již se jakkoliv liší v jednotlivostech a důrazech. Leppin se ovšem v těchto ohledech nespokojil s umírněným středovým kursem, a svými důrazy uvolnil nové provokativní potence takových výpovědí.

Vynasnažil-li se Köpf o portrét osobnosti přechodového věku s blahodárnou vyvážeností mezi zřeteli ke střednímu i novému věku, u Leppina se vše celkem jasně naklání na jednu stranu: ke středověku, v němž je, dlužno zdůraznit, i badatelsky udomácněn tak pevně jako málokterý jiný evangelický církevní historik současnosti (nebylo bez důvodu, že v americké verzi kniha obdržela titul „Pozdně středověký život“). Ani na životopisné rovině Leppina nezajímá tolik iniciátor jako člověk, který byl na posléze zaujímané posice všelijak dostrkáván – a nezajímají ho tolik situace, ve kterých Luther účinkoval jako vůdce, jako spíše ony, kdy se ocital stranou. Reformace má pro Leppina povahu transformace, jež s sebou zajisté nese i inovaci a proměnu, avšak zajímavější na ní jsou návaznosti a její postupnost a dlouhodobost.

Leppin ovšem uznává, že představy reformace jako epochálního zvratu mají kořeny v sebepochopení jejích nositelů, včetně Luthera samotného – nicméně stylizaci jeho výpovědí podrobuje přísné kritice, jež nejeví přílišné obavy před zacházením do hyperkritičnosti. Metodologicky se tu autor přizbrojil jak tradičnějšími nástroji, tak současnou „historickou memorikou“, jejíž retrospektivně-psychologické postřehy o problematice paměti a jejích šalebných her jsou nesporně hodné promýšlení, avšak pohybujíc se na půdě opravdu vratké, nevede ke zcela bezpečným výsledkům.

Zároveň si Leppin vypomáhá i dalším sporným rozhodnutím: ačkoli nepopírá, že reformátor ve svéologii, jež skutečně působí po celý novověk a má relevanci i pro dnešek, svou dobu přesahuje, z jeho vlastní biografie tento rozměr vylučuje (s. 9n.). Pak se jistě nemusí trápit datacemi průlomových momentů, jimž dřívější generace obětovaly mnohé úsilí, aniž se mohly dobrat jednoznačných výsledků – a může také uzavřít, že se mu Luther jeví být „méně zakladatelem epochy než někým, jehož tím, čím byl, učinily okolnosti jeho doby“ (s. 9).

Jako reakce na někdejší a leckde jistě stále doznívající „monumentalizace“ (a jako touha pomník zlidštit) je vyhraněná vůle „rozumět Lutherovi z jeho kořenů místo toho, co způsobil“ (s. 13), zcela pochopitelná; jenže v odborné diskusi se již nejeví jako akutní problém a zápas se zlidovělými představami pozdějších dob je ve své podstatě také anachronickým momentem, odvádějícím od historického rozměru. Navíc je jisté, že jak se kdo stal, kým byl, je vždy jen první částí příběhu. Výsledkem zkrátka je, že má-li být kniha posuzována jako úplný životopis, nápadně napadá na jednu nohu.

Ostatně děje se tomu i potud, že Leppin patří k autorům, kteří vědomě odbývají „starého Luthera“ – být u reformátora, který se nijak vysokého stáří nedožil, se jedná spíše o zralá léta jeho středního věku. V knize, jež za „kulminační léto“ stanovuje rok 1525, spadají do pozdního období dlouhá dvě desetiletí, nikterak chudá na události. Luther v nich možná hrál roli menší než v předcházejících (i díky tomu, že se reformační hnutí mezitím rozeběhlo do šíře a přední úlohy v něm přebírala rostoucí řada dalších aktérů, v neposlední řadě i politických), přesto však nadále šlo o úlohu asi větší, než Leppin přiznává. Bez tohoto manévru by ovšem bylo mnohem těžší Luthera tak zvláště oddělit od reformační theologie, sebe si vědomé a měřící vlastními měřítky.

Není tedy divu, že Leppinova kniha byla přijata mnohem rozporněji než Kaufmannova a rychle vyvolala kontroverze, jež se zčásti odehrály i na stránkách denního tisku. Rozpoutaná diskuse ovšem přišla k dobru – jak samotné

monografii, v pozdějších podobách částečně opravené a mírně obroušené, tak badatelům, kteří si mohli nově vyjasnit jak problémy, jež nasvítila, tak i své postoje k nim. Neboť, abychom konečně postihli i silnější stránku Leppinova počínu, je pravda, že „odstříhnutí od výsledku“ skutečně napomohlo k tím ostřejšímu vnímání Lutherových východisek a ranějších forem jeho myšlení (v kontextu pozdně středověké monastické, mystické, i scholastické theologie a zbožnosti), jaké je jinak až příliš snadné interpretovat „teleologicky“ či alespoň „entelechicky“ a pomíjet individuálně nahodilé prvky, jež v reálném průběhu dějin nebývají pouze podružné. Metodické odhodlání číst Luthera, „jak nejdéle bude možné, jako bychom nevěděli, že se s ním spojuje nový počátek v církvi a společnosti“, a proto si také nenechat napovídat ani Lutherem pozdějších let, který již toto vědomí měl (s. 12), nezůstalo bez plodů, jakkoliv asi od počátku poněkud přestřelovalo přes míru možného a žádoucího.

Zápas v první lize: Leppin versus Kaufmann

Ve sporných otázkách se ovšem jako hlavní Leppinův oponent (na nejvyšší úrovni střetání) profiloval právě Thomas Kaufmann. Obě vůdčí postavy své (tj. nynější starší střední) generace se tedy staly i velkými rivaly. Abychom však jejich střetání porozuměli, rozhodně se nemůžeme spokojit pouze s porovnáváním jejich lutherovských monografií, ztíženým již vnějším nepoměrem, kdy na jedné straně stojí takřka „opus magnum“ a na druhé hutná miniatura. I proto jsme Kaufmannovu knížku, v níž jsou prvky vzájemného konfliktu přítomny leda implicitně a v omezeném rozsahu (Luther v ní jistě vystupuje jako světodějný aktér a na s. 54 se mluví i o „koperníkovském obratu“ v dějinách západního křesťanstva, datovaném zde do adventu roku 1520, kdy reformátor spálil hrozebnou papežskou bulu), směli představit celkem zkrátka.

Obraz je však možné doplnit daty z celé řady dalších děl – a opět: obou autorů. Neboť svého postavení si oba vydobyli v neposlední řadě vysokou badatelskou i literární výkonností a plodností, při zahrnutí témat, v nichž opravdu zdaleka nejde již jen o Luthera. A bojovné nasazení autorů vykonalo své na obou stranách; vezmeme-li v potaz celé jejich rozsáhlé dílo, uvidíme, že odhodlaným polemikem není pouze Leppin, dokonce naopak, jmenovitě jako recensent dokáže být Kaufmann kritikem ještě ostřejším – a adresnějším. Šíravost jeho posudku na Leppinovu „ludráckou knihu (*Luder-Buch*)“ dost možná nese neblahé následky

až dodnes, jakkoliv silně byl tento soud i opodstatněný věcně, pozastavuje se nad celou řadou „málo pečlivých formulací“.¹⁴

Podstatný je ovšem samozřejmě právě obsah sporu, nikoli jeho osobní rozměry (jež záležitost činí delikátní a autor těchto řádků se v této souvislosti cítí puzen raději výslovně podotknout, že s oběma protagonisty vychází přátelsky a oběma se cítí být i zavázán). Tento obsah je nicméně vícerozměrný a více vrstev mají i kontexty střetu, který krátce shrnut vlastně nijak zvlášť výbušně nepůsobí. Vždyť i Leppin, který se o takovou stručnou formulaci pokusil uvnitř Beutelovy příručky, sám připustil, že „úplně příkré vymezení vůči středověku v dnešním bádání již nemá vážné zastánce“ a že „oběma výkladovým přístupům je společná důsledná historisace a kontextualizace Martina Luthera“ (s. 41). Přesto však konstatuje, že důraz položený buďto na „transformaci dopředu daného“ (a v nějaké míře i nadále téhož) anebo na nové konstelace (a kvality), jež z těchto předpokladů vznikají, budí kontroverze.

Okolnosti, za nichž se tak děje, zčásti přirozeně souvisí se specializacemi a pedagogickými úkoly protagonistů střetu. Ten do jisté míry vyvěrá také z rozdílnosti škol, jimiž prošli: Leppin patří mezi badatele, kteří zesíleně navazují na podněty Heiko Obermana v jeho široce založených pracích o pozdně středověkých souřadnicích myšlení reformátorů, zatímco Kaufmann je žákem Berndta Moellera, vůdčí postavy sociálně-historicky orientovaného církevního dějepisectví s jeho otázkami po modernizačních procesech (jež ovšem, připomeňme raději hned, ani zkoumání středověkých předpokladů zdaleka nezanedbávala). Zdá se však, že zvlášť velkou důležitost lze přičíst částečným odlišnostem ve volbě adresátů předkládaných thesí a přednostních partnerů zamýšleného dialogu.

Oba evangeličtí církevní historici se v něm snaží vykročit z úzkých kruhů cechovních kolegů a souvěrců, avšak poněkud jiným směrem. Leppin nachází ohlas v ekumenicky laděných kruzích, jež vítají, na protestantské i římsko-katolické straně a v mezinárodním měřítku (včetně ohlasů v tuzemsku, jak dokazuje předně jubilejní kniha Jaroslava Vokouna¹⁵) zmírňující účín jeho pohledu na konfesijní polarity (nikoli bez důvodu se již v roce 2008 Leppin stal vědeckým vedoucím Ekumenického pracovního kruhu evangelických a katolických theologů, v Německu založeného roku 1946).

Naproti tomu Kaufmann sice natolik sleduje podněty současného bádání, aby posunul někdejší sociálně-historické vzorce svého učitele a rozšířil svou metodologickou paletu jmenovitě o důrazy nové historie kulturní (jak lze odečíst již z jím úspěšně

¹⁴ Archiv für Reformationgeschichte – Literaturbericht, 36, 2007, s. 17–19.

¹⁵ Jaroslav VOKOUN, *Luther. Finále středověké zbožnosti*, Praha 2017.

prosazeného, i Leppinem přijátého konceptu „konfesijních kultur“, mezi jehož prvotní intence patřila korekce jednak etatického zúžení konceptu konfesionalizace, jednak nivelizace specifík jednotlivých konfesí). Trvale mu však záleží na zachování efektu, jehož Moeller dosáhl, když církevní dějepisectví sblížil s obecným. Nikoli náhodou pokračuje Kaufmann i v přátelství a spolupráci s Heinzem Schillingem, po němž mj. převzal předsednictví Spolku pro reformační dějiny – a pro kterého je reformační „přelom“ zajímavý i jako reálně působivý „mythus“ (srov. u Pohliga s. 238–241), zatímco původ pozdějšího z dřívějšího vnímá jako skutečnost poměrně banální. Obojí vůdčí zřetel má jistě pozitivní povahu, a v zásadě by mohl být i komplementární; v praxi je však, jak vidno, není tak docela snadné sladit.

Jak tedy u obou autorů vyhlíží celkový koncept a obraz reformace? Ani ten nám nenabízejí v docela souměrných rozměrech, oproti lutherovským monografiím se však tentokrát proporce obracejí. Zatímco Kaufmann téma synteticky zpracoval v kdekterém rozsahu, který se vůbec vejde do jednoho knižního svazku, Leppin častěji zůstal u dílčích studií (částečně i sebraných), a reformaci jako takovou představoval v podobách nedlouhých.

Reformace podle Leppina

Volker LEPPIN

Die Reformation

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft ²2017, 168 s.,
ISBN 978-3-534-26875-7.

Die fremde Reformation. Luthers mystische Wurzeln

München, C. H. Beck ²2017, 247 s., ISBN 978-3-406-69081-5.

Transformationen. Studien zu den Wandlungsprozessen in Theologie und Frömmigkeit zwischen Spätmittelalter und Reformation

(= Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Bd. 86)

Tübingen, Mohr Siebeck 2015, XV + 559 s., ISBN 978-3-16-152820-0.

Leppin především přijal výzvu reformaci vylíčit v kompaktní učebnici či repetitoriu; učinit tak, slovy vydavatelů řady (mezi něž patří Volker Reinhardt), koncentrovaně, přehledně, čtivě (s. 7). Tato knížka poprvé vyšla roku 2013, a v roce jubilejním byla